

табору в пустелю, де його намагається спокусити демон пустелі Азазель, посяти зневіру і сумнів. У тих сумнівах – глибока філософська проблема вічного вибору людини – між духовним і матеріальним, земним і небесним, ірраціональним і раціональним, божественним і диявольським. Мойсей шукає шлях не для себе, а для свого народу.

Завершивши повний текст поеми, Іван Франко пише до неї Вступ – знамените звернення до України, яке й є ключем до розкриття й осягнення задуму біблійного сюжету. Це переконливо показала Оксана Забужко у своїй праці “Філософія національної ідеї та європейський контекст”. Дослідниця вважає, що поему “Мойсей” можна розглядати як “абсолютно достовірне джерело для вивчення Франкового світогляду, як “пряму мову” його духу... Симптоматичним в ідейному аспекті видається вже саме звернення Франка до теми Мойсея, творця національної релігії й одночасно першої в стародавньому світі власне національної історії” [Забужко О.С. Філософія національної ідеї та європейський контекст: франківський період.- К., 1993.- С. 78]. Історики одноставні в тому, що саме від започаткованої напівлегендарним Мойсеєм доби пророків (межа II-I тис. до н.е.) можна твердити вже не про патріархальну родину, а про єврейський народ в строгому значенні слова. Інтерес Франка до єврейського питання, як свідчать його виступи і статті, мав насамперед політичний характер у вузькоспеціальному сенсі, тобто для нього було самозрозумілим, що неополітичне самовизначення є запорукою національної спільноти в новітні часи: “Історія Мойсея для нього, вихованого західноєвропейською літературною традицією XIX ст., як і для його попередників в освоєнні цього біблійного сюжету, що в минулому столітті став мандрівним, являє міфологізовану модель, канонічний взірць якісного переродження етнічної маси в новий тип спільноти (націю) зусиллями пророка-будителя” [Там само.- С. 79].

Важливо зауважити, що саме Оксана Забужко відзначила ряд асоціативних моментів єврейської й української історії, серед них і ті, на яких зосереджувалися й попередні автори, як-от образ Мойсея-поводиря, що виведе народ з неволі, проблема діалектики національного й інтернаціонального тощо. Найважливішим, на наш погляд, і особливо суголосним нашому часові є філософський сенс настанов Єгови розчарованому Мойсеєві, який зневірився у своїй місії та й місії народу: “Питання-бо, виявляється, не тільки в тому (як здавалося Мойсеєві досі), щоб юрба в своїй вітчизні усвідомила себе народом, а значить, і стала ним *de facto* (в перекладі на мову українських реалій – не тільки в тому, щоб, визволившись з-під колоніального гніту, здобути незалежність), а в тому, яким саме народом вона стане, яку життєву філософію виробить

цей новозроджений до самостійного життя колективний суб’єкт історії” [Там само.- С. 113]. Тут вводить Франко поняття “духовної вітчизни” і стверджує, що земне сите життя у спокої й вдоволенні негідне високого покликання обраного народу. “Скарби Духа”, “ненаситний духовний голод”, “невгасима туга” за недосяжним – це тяжкий шлях випробувань, щоб “розвіятись світ здобувать” вже як “народ-творець”, “народ духа”, котрий здолав притягання земного царства. Написані “на роду” цього обраного народу страждання мають оборонити його від самозаспокоєння, загартувати його волю до життя й творення. Смерть, або зникнення Мойсея в поемі виконує функцію пасіонарного поштовху – Франкове передчуття напередодні глобальних революційних потрясінь, – який спричиняє раптовий одномоментний перехід від юрби до народу: “Місія героя-інтелігента завершилась – з “маси” викристалізувався “народ-творець” [Там само.- С. 114]. Такий фінальний акорд поеми переконує, що для Івана Франка важливою частиною його політичної програми було завдання витворити з “маси” українську націю.

Отже, Біблія у творчості І.Франка посідає вагоме місце. Він продемонстрував своєю працею не лише глибоке осягнення специфіки цієї книги як учений, а й використав її образи та сюжети для вираження своїх світоглядних засад та суспільно-політичних орієнтирів.

О.Катуніна * (м. Сімферополь)

ПОНЯТТЯ „РЕЛІГІЙНИЙ КУЛЬТ”: НАУКОВИЙ ТА ЮРИДИЧНИЙ АСПЕКТИ

У роки другої світової війни у Радянському Союзі було створено два нових державних органа, які займалися питаннями взаємодії з релігійними громадами: 14 вересня 1943 року було утворено Раду у справах Руської Православної церкви, а 19 травня 1944 року – Раду у справах релігійних культів. Їх формування було пов’язане із лібералізацією політики режиму Сталіна щодо церкви, яка підтримала державу в її боротьбі з фашизмом. Створення двох самостійних структур також було пов’язано і з тим, що комуністичний режим особливу увагу приділяв співпраці із керівництвом Православної церкви, лідери якої не

* Катуніна Олена Василівна - старший викладач кафедри соціально-економічних дисциплін Кримського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ.

тільки збирали кошти для нужд фронту, але й були провідниками політичної лінії Сталіна як у середині держави, так і за її кордонами. Для більш ефективної координації цієї діяльності і була створена Рада у справах Руської Православної церкви, яку очолювали співробітники спецслужб. В останні роки опублікована велика кількість ґрунтовних робіт, в яких аналізуються питання взаємодії Православної церкви та держави у роки радянської влади. Цими питаннями займалися Н.Гордієнко, Ю.Катунін, М.Корзун, В.Пашенко, Д.Поспеловський, В.Ципін та багато інших українських та зарубіжних авторів.

Для керівництва іншими, “неправославними” конфесіями у 1944 році була створена Рада у справах релігійних культів, яка діяла до 1965 року. На жаль, дослідники сьогодні значно менше уваги уділяють питанням діяльності у радянський період “неправославних” конфесій, які сьогодні динамічно зростають на теренах України, утворюючи різноманітні течії, багато із яких формуються по принципу тоталітарних церков.

Займаючись аналізом діяльності “неправославних” релігійних об’єднань, які існували на території Криму у 40–60 роки ХХ століття, автор цієї публікації не тільки зустрівся з проблемою відсутності ґрунтовних досліджень з цих питань, але й з відсутністю чітких, сталих визначень багатьох понять, насамперед поняття “релігійні культу”, яке використовується авторами для визначення самих різних явищ, пов’язаних із теорією та практикою діяльності багатьох конфесій. Тому метою цієї публікації є аналіз поняття “релігійний культ”, який використовується у різноманітних дослідженнях.

Сьогодні не існує однозначного тлумачення поняття “релігійний культ”, незважаючи на те що воно досить часто застосовується в релігієзнавчих та історичних дослідженнях¹⁸, а також – у законодавчих актах¹⁹. Тільки на російськомовних сайтах мережі Інтернет існує більш як

¹⁸ Гуревич П.С. Нетрадиционные религии на Западе и восточные религиозные культы.- М., 1985; Митрохин Л.Н. Религиозные культы в США.- М., 1984; Энциклопедия для детей.- Т.6.- Ч. 2. Религии мира.- М., 1999; Новые религиозные культы, движения и организации в России. Словарь-справочник.- М., 1998; Трофимчук Н.А., Свищева М.П. Экспансия.- М., 2000. и др.

¹⁹ О свободе вероисповеданий Закон Советской Федеративной

Социалистической Республики.-

www.informika.ru/text/goscom/normdoc/r01/01023.html; О культурах Закон

Республики Молдова.- www.minelres.lv/NationalLegislation/Moldova/Moldova

Religion excerpts Russian.htm; Федеральный закон от 26 сентября 1997 г. N 125-

ФЗ "О свободе совести и о религиозных объединениях" (с изменениями от 26

45 тысяч відсилок до цього терміну²⁰. Незважаючи на розмаїття тверджень дослідників, які використовують термін “релігійний культ”, всі їх можна класифікувати у дві групи. До першої можна віднести точки зору, в яких “культ” трактується як сукупність внутрішніх явищ, притаманних, кожній релігії, тобто як пошанування “святих, традицій, свят і т.д.” Друга точка зору пов’язана з використанням терміну “релігійний культ” як зовнішньої характеристики, пов’язаної з конфесійною приналежністю.

Перша точка зору частіше використовується у різноманітних словниках. Так у фундаментальному “Словнику російської мови” С.І. Ожегова відсутнє словосполучення “релігійний культ”, а дається пояснення лише терміну “культ”, який трактується як: “1. Релігійне служіння божеству і пов’язані з цим обряди. К. Аполлона. Християнський к. Служителі культу (духовенство). 2. *перен.* Преклоніння перед ким-чим-нибудь, почитання кого-чого-нибудь”²¹.

В двухтомному виданні “Мифы народов світу” дається аналіз терміну “культові міфи”²², а у «Філософському словнику» за редакцією М.Розенталя розкривається поняття “культ особистості”, яке трактується як «сліпе преклоніння перед авторитетом якогось з діячів, надмірне звеличення його дійсних заслуг, фетишизація історичної особистості»²³.

У словнику “Християнство” даються окремі пояснення термінів “культ католицький”, “культ православний” та “культ протестантський”, які розглядаються “як сукупність релігійних обрядів, церемоній, ритуалів та свят”. У цьому ж словнику проаналізовано поняття “культ святих у католицизмі”, “культ святих у православ’ї”. До цієї категорії віднесено

марта 2000 г., 21 марта, 25 июля 2002 г., 8 декабря 2003 г., 29 июня 2004;

Конституция Российской Федерации.-

www.constitution.garant.ru/DOC_3847708.htm

²⁰ Михаил Жеребятъев, Всеволод Феррони. Феномен новых религиозных

движений.- www.archipelag.ru/geoculture/religions; Миссионерство и новые

культы в России.- psyfactor.org/expan6.htm

Яков Трофимов. Современная религиозная ситуация в республике Казахстан.-

www.ca-c.org/info.shtml

Николай Порублёв. Культы и мировые религии.- www.gumer.info/index.php;

Андрей Хвьяля-Олинтер. Религиозные культы как источник преступности.-

www.vernost.ru/pogib03.htm.

²¹ Ожегов С.И. Словарь русского языка.- М., 1986.- С. 268.

²² Мифы народов мира. Энциклопедия.- М., 1992.- Т.2.- С. 24.

²³ Философский словарь.- М., 1972.- С. 196.

людей, наділених здатністю творити “чудо” и бути “заступниками” перед богом²⁴.

Такий же підхід є характерним і для “Словника-довідника з релігієзнавства” В.М. Шевченко, який вийшов у 2004 році у видавництві “Наукова думка”. Автор цього наукового видання п’ять раз використовує термін “культ”, аналізуючи “культ Верховної істоти”, “культ ками”, “культ предків”, “культ святих” та поняття “культува споруда”²⁵. Перші чотири словосполучення автор пов’язує з латинським терміном cultus, що перекладається як “поклоніння, шанування”, тобто у першому випадку “культ Верховної істоти” визначається як державний культ якобінської диктатури у рамках якого “прихильники культу шанували розум як Верховну істоту та безсмертя душі, наполягали на необхідності виконання людиною своїх громадянських обов’язків, засновували свята на честь свободи всього людства, любові до батьківщини, справедливості”²⁶.

Індійський “культ ками” характеризується як мистецтво кохання. “Культ предків” визначається як “наділення надприродними властивостями душ померлих предків”²⁷, а тлумачення поняття “культ святих” у данному випадку співпадає з характеристикою “культу святих”, присутньою у словнику “Християнство”.

Тлумачення терміну “культ” подається і в одному зі “Словників атеїста”, які видавались у період радянської влади: “Культ (від лат. «поклоніння», «шанування») – сукупність релігійних обрядів (молитв, заклинань, жертвоприношень, церковних богослужінь та інших церемоній), яким приписується магічна здатність викликати надприродні події”²⁸.

В одному з “Карманных словарей атеиста” існує з’ясування словосполучення “культ релігійний”, яке визначається як “сукупність релігійних дій, пов’язаних з відношенням до надприродного”²⁹.

Досить ґрунтовне з’ясування категорії „релігійний культ” дається в „Політологічному енциклопедичному словнику”. Воно тут визначається як „система релігійних дій, предметів і символів, апробованих у релігійній

²⁴ Християнство: Словарь.- М., 1994.- С. 246–249.

²⁵ Шевченко В.М. Словник-довідник з релігієзнавства.- К., 2004.- С. 195–196.

²⁶ Там само.- С. 195.

²⁷ Там само.

²⁸ Словарь атеиста.- М., 1966.- С. 174–175.

²⁹ Карманный словарь атеиста.- М., 1979.- С. 140.

практиці впродовж певного часу та змінюваних за потребою”.³⁰ Значна частина цієї статті словника присвячена аналізу поняття „культува діяльність” якими є „молитви, тайства, обряди, богослужіння, ритуальні заборони, жертвоприношення тощо”.

До першої категорії можна віднести й більшість правових актів, що регламентують взаємовідносини церкви та держави, в яких термін “релігійний культ” трактується як право релігійної громади на ті або інші дії. Так у 52 статті радянської Конституції 1977 року було записано про те, що громадянам СРСР гарантовано право на сповідання будь-якої релігії та відправлення релігійних культів, а також надавалося право проведення атеїстичної пропаганди³¹. В законі РРФСР про свободу віросповідань констатувалось, що кожний громадянин може одноосібно, або разом з одновірцями сповідувати будь-яку релігію, без перешкоджань здійснювати релігійні культу, добровільно вступати в релігійні об’єднання, а також виходити з них³².

Такі ж принципи сформовано і в сучасній Конституції України. У 35 статті мова йде про те, що: “Кожний має право на свободу світогляду та віросповідання. Це право включає право сповідати будь-яку релігію або не сповідати ніякої, безперешкодно відправляти одноосібно або колективно релігійні культу та ритуальні обряди, проводити релігійну діяльність”.³³

Аналізуючи іншу точку зору, можна говорити про те, що значна частина науковців використовує термін “релігійний культ” для виокремлення в певну релігійну систему однієї або кількох релігійних груп³⁴. У даному випадку “релігійний культ” є характеристикою конфесійної належності. Проілюструємо цей підхід прикладом праці Я.Трохимова “Сучасна релігійна ситуація в республіці Казахстан”, яка

³⁰ Політологічний енциклопедичний словник / 2-е вид, доп. і перероб.- К., 2004.- С. 565.

³¹ Конституція (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик.- www.constitution.garant.ru/DOC/0000810003000.htm

³² О свободе вероисповеданий. Закон Советской Федеративной Социалистической Республики.-

www.informika.ru/text/goscom/normdoc/r01/01023.html

³³ Конституция Украины. Принята на пятой сессии Верховной Рады Украины 28 июня 1996 года.- Киев, 1998.- С. 10.

³⁴ Гуревич П.С. Нетрадиционные религии на Западе и восточные религиозные культуры.- М., 1985; Митрохин Л.Н. Религиозные культуры в США.- М., 1984; Энциклопедия для детей.- Т.6.- Ч. 2. Религии мира.- М., 1999; Новые религиозные культуры, движения и организации в России. Словарь-справочник.- М., 1998.

знаходиться на одному з сайтів в Інтернеті. Автор вказує, що “в останні роки у Казахстані відбувся релігійний ренесанс: поруч з посиленням позицій існуючих конфесій (ісламом, православ'ям, католицизмом, лютеранством, баптизмом, п'ятидесятництвом та деякими іншими) відзначається поява багатьох нових. Так, у 1990-1996 роках з'явилися громади нових для Казахстану, але таких, що мають довготривалу історію розвитку за кордоном, протестантських конфесій – методизма та пресвітеріанства; нетрадиційні протестантські церкви – “Агапе”, “Нове життя”, “Нове небо” і т. д.; *нетрадиційні релігійні культу* (вид. Авт.)– бахаї, Храм Ісиди, Церков Сатани та ін.”³⁵

Аналізуючи праці авторів, в яких поняття “релігійний культ” пов'язане з конфесійною приналежністю, можна констатувати, що в більшості авторів воно поширюється на надто різні релігійні організації. Сьогодні не існує єдиної методики відношення тієї чи іншої релігійної групи до категорії „релігійний культ”. Так, на Круглому столі “Діяльність деструктивних релігійних культів у сучасній Росії”, який був проведений 8 листопада 2005 року на історичному факультеті Смоленського держуніверситету, до “релігійних культів” були віднесено громади мормонів, Свідків Єгови та саєнтологів³⁶.

За класифікацією, яку розробили М.Жеребять'єв та В.Ферроні, до категорії „культ” віднесено «саєнтологічні культу – “Християнська наука”, церков сайєнтології Рона Хаббарда, Рух Білих екологів, а також нео та квазіорієнталістські школи та культу – Живу егіку (Агні-йога), Товариство Свідомості Кришни, Трансцендентальну медитацію, Аумсенріке, Сахажа-йогу і т.д.»³⁷

Надто незвична класифікація культів існує в Інтернет-довіднику “Новітні релігійні організації Росії деструктивного та окультичного характеру”, який випускає місіонерський відділ Московського патріархату, в якому введено нову строчку “комерційні культу”, до якої було включено кампанію “Гербалайф”³⁸.

Поняття „релігійний культ”, як ознака конфесійної належності, досить часто використовується в офіційних документах деяких держав світу. Так, у структурі державної влади Греції діє Міністерство національної освіти та релігійних культів. До структури створеної у 1944

³⁵ Яков Трофимов Современная религиозная ситуация в республике Казахстан.- www.consultinfo.ru/InfResurs/ssulkiSNG.htm

³⁶ www.smolenskeparxi.ru

³⁷ Жеребятьев М., Феррони В. Феномен новых религиозных движений.- www.archipelag.ru/geoculture/religions

³⁸ www.ortschool.edu.ee/secta_book/index.html

році Ради у справах релігійних культів, аналізом діяльності якої займається автор цієї публікації, були віднесені всі “неправославні” релігійні групи – мусульмани, баптисти, адвентисти, католики та ін. Про причини такого підходу Сталіна до релігійних конфесій мова йшла вище.

Таким чином, аналізуючи поняття “релігійні культу”, можна зробити висновок, що у наукових дослідженнях та у правових документах воно використовується у двох випадках – для відображення процесу як вшанування надприродного, яке притаманне кожній релігії, а також для означення належності релігійної групи до тієї чи іншої конфесійної течії. Виходячи із цих двох підходів можна дати узагальнену характеристику цього поняття: „Релігійний культ – це група віруючих конкретної релігійної належності, активно використовується у своїй діяльності елементи шанування „святих”, обрядів, свят тощо”.

*М.Петрушкевич** (м. Острів)

ЕЛЕМЕНТИ ПРАВОСЛАВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ СИСТЕМИ

Протягом багатьох століть релігійні уявлення, церковні інститути та релігійна практика панували й радикально впливали на світські прояви суспільної свідомості, соціальної організації та культури. Релігія через розвиток певного віровчення та культову практику і церква не лише як сакральне поняття, а й як соціальний інститут, що об'єднує послідовників певної релігії, – це дуже важливі сфери нашої дійсності. Тому вплив релігії на ментальність глибокий та різноманітний.

Якщо говорити про православну гілку християнства, то зрозуміло, що найближчим для нас буде православ'я України. Подібно до інших релігій, православ'я функціонує на двох рівнях – на догматично-канонічному та на рівні побутової релігійності. У релігійній практиці перший рівень репрезентують офіційна церква та клір, другий – віруючі. Обидва рівні взаємопов'язані та взаємозумовлені.

Останнім часом домінує тенденція переорієнтації віруючих з потойбічного на реальне життя, коли власне релігійні елементи не посідають перших місць у свідомості та поведінці (таким чином, набуття побутовою релігійною свідомістю і поведінкою більшості віруючих

* Петрушкевич Марія Стефанівна – аспірант, викладач Національного університету “Острозька академія”.